

A közép-európai *pre-Gratianus* kánonjogi kódexkultúra
kéziratos emlékei*

Bevezetés

A kánonjogtörténetet hagyományosan négy nagy időszakra szokás felosztani, amely felöleli a régi jog, azaz a ‘ius antiquum’ korát (a kezdetektől 1140-ig); a klasszikus kánonjogot (1140 és 1563 között); a trienti egyházjog korát (1563 és 1917 között); végül a kodifikációk idejét (1917-től napjainkig).¹ Az elsőt, mivel a *Decretum Gratiani* kánongyűjtemény előtti kort jelöli, más néven – tág értelemben – ‘pre-Gratianus’ időszaknak is szokás nevezni. Ebbe természetesen beletartozik az ősegyház időszaka², a szóbeli normáknak az írott formában történő rögzítése;³ a patrisztikus kor gyűjteményei, különös tekintettel a pszeudo-apostoli⁴ és a régi zsinati gyűjteményekre és sajátosságaikra;⁵ a korai pápai törvényhozás, valamint annak első összegzései.⁶ Szűkebb értelemben ezt a kifejezést a korai középkori kánongyűjteményektől (vö. VI. század) a Gratianus mester nevéhez kötődő gyűjtemény (1140 körül) módszertani előfutárjaival lezáruló korszak gyűjteményeire értjük (XII. század első évtizedei). Így értelemszerűen a címben

* Készült az *International Canon Law History Research Center*-ben (Budapest), a *Biblioteca Apostolica Vaticana*-ban (Vatikán), a *British Library*-ben (London), a *Cambridge University Library*-ben (Cambridge, UK), valamint a *Wilmington Community of St. Michael's Abbey of the Norbertine Fathers*-ben (Los Angeles, CA), a *Fundación Derecho y Europa* (Madrid – Coruña) támogatásával.

¹ Vö. ERDŐ Péter (1998), *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés.* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, I/1), Budapest, Szent István Társulat. 10–14.

² John LAUX (1989⁵), *Church History. A Complete History of the Catholic Church to the Present Day.* Rockford, Ill., Tan Books and Publisher Inc. 1–91.

³ Charles MUNIER (1983), *Audientia episcopalis*, in Angelo DI BERARDINO (a cura di), *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I. Augustinianum, Casale Monferrato. 443.

⁴ Jean GAUDEMET (1985), *Les sources du droit de l'Église en Occident du IIe au VIIe siècle.* (Initiation au christianisme ancien, I.), Paris, Cerf.; Vö. ERDŐ Péter (2018), *Az ókori egyházfegyelem emlékei* (ÓKI, 2.), Budapest 2018, Szent István Társulat.

⁵ Jean GAUDEMET (1979²), *La formation du droit séculier et du droit de l'Église aux IVe et Ve siècles.* Paris, Cerf.

⁶ ERDŐ 1998:56–57.

szereplő kéziratok emlékek ez utóbbi időszak kánonjog-gyűjteményeinek szövegátvitelét jelölik.⁷

A Közép-Európa esetünkben egyértelműen földrajzi lehatárolást jelent, azaz mindannak a kánongyűjteménynek a kéziratok emlékeit, amelyek vagy ezen a területen keletkeztek (vö. pl. lokális zsinati gyűjtemények), vagy amelyeket ezen a területen használtak – akár a térítésékkor vagy azt követően – a középkor idején (leginkább egyetemes jelleggel összeállított kánongyűjtemények). Ehelyütt mindezt a jelenleg Ausztria, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, és Magyarország területén őrzött állomány tekintetében vizsgáljuk. Szükséges megjegyezni – amint arra már több korábbi elemzésünkben is kitértünk –, hogy Magyarország területe a középkori kódexállomány fennmaradása szempontjából nem tekinthető szerencsésnek.⁸ Sem a háborúk, tűzvészek; sem az egyes időszakok politikai helyzete – beleértve az ország határainak radikális módosulásait – nem kedveztek a középkorban használt kéziratállomány, azon belül a kánonjogi kéziratok fennmaradásának. Ezt tovább erősítette a középkortól stabilan működő egyetem (vö. Pécs [1367], Óbuda [1389], és Buda [1480 körül] egyetemének) rövid ideig tartó működése, így a helyi egyetemi könyvkultúra hiánya is.⁹ Megjegyzendő, hogy ezt némileg pótolta a káptalani, illetve székesegyházi oktatás néhány kiemelkedő központja és könyvtára a XIII–XV. századi Magyarországon (vö. az esztergomi *Collegium Christi*¹⁰ és a veszprémi székesegyházi *Studium*), valamint az egyházmegyei-kuriális és a szerzetesi könyvtárak megléte. Azonban ez utóbbiak is alapvetően pusztuláson mentek keresztül az említett okok miatt.¹¹ Ettől lényegesen eltérő a mai Ausztria, Lengyelország, Csehország, és Szlovákia területén fennmaradt kéziratok emlékek helyzete. Ezeken a területeken a középkori anyag fennmaradására

⁷ Szabolcs Anzelm SZUROMI (2014), *Pre-Gratian Medieval Canonical Collections – Texts, Manuscripts, Concepts*. (Aus Recht und Religion, 18.), Frank und Timme, Berlin.

⁸ Szabolcs Anzelm SZUROMI (2016), *Relationship among the Holy See, Czech-, Polish-, and Hungarian Kingdoms in the 13th – 14th century*, in *Folia Theologica et Canonica* (Supplementum) [2016] 199–210.; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2020), Kritikai megjegyzések az ismert magyarországi provenienciájú középkori kánonjogi kéziratállományhoz. *Magyar Sion* XIV/2 (2020). 305–322.

⁹ Legutóbb vö. Szabolcs Anzelm SZUROMI (2014), La fondazione delle università nel medioevo e le particolarità dell'insegnamento universitario, *Folia Theologica et Canonica* III (25/17) [2014.] 123–134, különösen 133.; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2017), *Az egyházi intézményrendszer története* (Szent István Kézírókönyvek, 15.) Budapest, Szent István Társulat. 236–237.

¹⁰ KÖRMENDY Kinga (1983), Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV–XV. században, *Magyar Könyvszemle* 9 (1983) 1–20.; C. TÓTH Norbert – KÖRMENDY Kinga (2017), *A Collegium Christi alapítása és tagjainak egyetemi tanulmányai: Az oklevelek és kéziratok tanúsága*, in HEGEDŰS András (szerk.), *Metropolis Hungariae* (Strigonium antiquum, VIII), Prímási Levéltár, Esztergom 2017. 145–165.

¹¹ Részletesen vö. SZUROMI 2020:305–322.

más korszakokból származó pusztulás gyakorolt befolyást, főként a XVIII. század vége, XIX. század elejére jellemző intézményi szekularizáció, amely leginkább a szerzetesi kéziratállományokat érintette¹²; azonban itt szükséges megemlíteni a II. világháború alatti súlyos károkat is. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az említett jelenlegi országok területén stabilan működő középkori egyetemeket találunk (vö. Prága [1348], Krakko [1364], Bécs [1365], Pozsony [1465]).¹³ Ennek ellenére azt sem felejtethetjük el, hogy a közép-európai egyetemi kultúra megszilárdulása a nyugat-európai egyetemi központok létrejötte után történt, több száz évvel a területen folyó keresztény térítéseket követően. Így az általuk képviselt könyvkultúra – különösen a kánonjogi szövegtanuk vonatkozásában – a *Decretum Gratiani* által megteremtett egységes egyházjogi ismeretekről és a későbbi dekretális gyűjtemények befolyásáról, azoknak az Egyház fegyelmi életének oktatásáról és mindennapos gyakorlásáról tud általános áttekintést nyújtani, viszont a legtöbb esetben nem tud releváns forrásul szolgálni a jelen értekezésben vizsgált pre-gratiánusi időszakhoz. Azt is mondhatjuk leegyszerűsítve, hogy míg a *Decretum Gratiani* és a későbbi *Corpus iuris canonici* további részeinek egységesítő egyházfegyelmi hatásáról – ha töredékes formában is, de hozzátétőlegesen objektív, a nyugat-európai kánonjogi kultúra szintjéhez hasonló műveltséget mutató képet tudunk rekonstruálni Közép-Európában;¹⁴ ehhez hasonló megállapításokat csak kellő óvatossággal és közvetett tények igen körültekintő mérlegelésével vagyunk képesek megfogalmazni a pre-gratianusi időszak tekintetében. A közvetett forrásaink egyfelől az egyetemes kánonjoggyűjteményeknek a helyi jogalkotásra gyakorolt – szövegkritikailag alátámasztható és azonosítható – hatásából kikövetkeztetett jelenléte (vö. zsinati jogalkotás fennmaradt szövegei);¹⁵ másfelől azok az egészeiben, vagy töredékek formájában megtalálható exemplárok, amelyek a vizsgált időszakban is bizonyíthatóan a régió területén voltak használatban.

¹² Vö. Szabolcs Anzelm SZUROMI (2021), *Ein Überblick über die mittelalterlichen (14.-15. Jahrhundert) klösterlichen (Zisterzienser, Prämonstratenser, Augustiner, Franziskaner und Benediktiner) Büchersammlungen in der Nationalbibliothek von Prag* [Videoconference on Canon Law History LXIX (ICLHRC)] (Los Angeles, CA – München: December 17th 2021).

¹³ SZUROMI 2017:237.

¹⁴ ERDŐ Péter (2005), *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris, Budapest 2001, 25.; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2015): *A magyar és lengyel egyház történelmi kapcsolatainak kezdete. Iustum Aequum Salutare* XI/1. 251–257., különösen 257.

¹⁵ SZUROMI 2015:253.

A pre-Gratianus kéziratok elterjedtségének sajátosságai

Amennyiben általánosságban vizsgáljuk a pre-Gratianus kéziratállomány középkori elterjedtségét, akkor három főbb szempontot szükséges szem előtt tartanunk.

Az elsőt a Lotte Kéry 1999-ben megjelent alapvető munkájában összegzett nagyszámú kézirat által nyújtott kép jelenti.¹⁶ A szerző a teljesség igényével törekedett az egyes pre-Gratianus gyűjteményekhez tartozó kéziratok taxatív felsorolására, mind a teljes, mind a töredékes szöveganyag vonatkozásában. Mindezt kiegészítette a hasonló rendszerezettséggel összegezett kivonatok (*excerpta*) összegzésével is. A kötetben minden gyűjteménynél feltüntette a szövegkiadásokat (amennyiben volt), és a gyűjteményhez, valamint az egyes kéziratokhoz kapcsolódó teljes tudományos szakbibliográfiát.

A második szempont éppen a fenti kötet összeállítása folyamán történt hiányosságokból következik. A szerző a munka elkészítését alapos precizitással végezte, és hosszú gyűjtőmunka eredményeként hozta létre. Azonban kutatása és adatgyűjtése elsődlegesen, és szinte kizárólagosan az egyes könyvtárak már létező, kiadott, vagy nyomtatott katalógusaira, valamint inventariumaikra korlátozódott. Így, bármennyire is mind a mai napig hiánypótló műről beszélhetünk, mégis a benne szereplő anyag lényegében nem került összevetésre az egyes könyvtári gyűjteményekben őrzött konkrét exemplárokkal. Az átfogó jelleggel íródott katalógus ezáltal számos – a már létező katalógusokban/inventáriumokban tévesen leírt – megnevezési, tartalmi, lokalizációs, és datálási problémát vett át. Sajnos, mindezek ellenőrzése és pontos korrekciója csakis a felsorolt kéziratok egyesével történő vizsgálata alapján történhet meg. Ezt, jelen sorok szerzője, több könyvgyűjtemény kapcsán, a legjelentősebb európai és oroszországi középkori latin kánonjogi kéziratállomány leíró katalógusának elkészítése folyamán következetesen alkalmazta.¹⁷

¹⁶ Lotte KÉRY (1999), *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400-1140). A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature*. (History of Medieval Canon Law, 1.), Washington, D.C., The Catholic University of America.

¹⁷ Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *Descriptive Catalogue of Penitential Manuscripts (7th–12th century) in the British Library*, London [megjelenés alatt]; Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *Catalogue descriptif des manuscrits de droit canonique pre-Gratien des bibliothèques religieuses de la Bibliothèque nationale de France (Paris)*, Paris [megjelenés alatt]; Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *A Catalogue of Canon Law Manuscripts of the Abbey of Saint Germain des Prés in the Russian National Library of St. Petersburg – Каталог канонических рукописей аббатства Сен-Жермен-де-Пре в Российской национальной библиотеке Санкт-Петербурга*, St. Petersburg [megjelenés alatt]; Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *Descriptive Catalogue of the Medieval Canonical Manuscripts in the Library of Gonville and Caius College (Cambridge)*, I. [megjelenés alatt]; Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *Descriptive Catalogue*

A harmadik szempont a kéziratok természetes vándorlásának a kérdése, amellyel összefüggésben számos jelentős új eredmény született az elmúlt másfél évtizedben, amely lényegileg új megvilágításba helyezte a különböző – leginkább egyházfegyelmi anyagot tartalmazó – kéziratoknak az európai kontinensen történő cirkulációját, beleértve a skót- és angolszász királyságok területét is.¹⁸ A *Biblioteca Apostolica Vaticana*-ban (Vatikán), a *British Library*-ben (London), a *Bibliothèque Nationale de France*-ban (Párizs), és az Orosz Nemzeti Könyvtárban (Szentpétervár), az elmúlt öt évben végzett legújabb kodikológiai és paleográfiai kutatások által azonosított középkori kánonjogi kéziratokból egy nagyon élénk, az oktatásban, a szerzetesi és egyházmegyei életben jelentős szerepet játszó kánonjogi kultúra rajzolódik ki előttünk a VII. századtól a XII. századig, amely magában foglalja a megszületett munkáknak a kor viszonyaihoz képest gyors áramlását és kölcsönhatását. Ez nem pusztán a legjelentősebb, úgynevezett egyetemes jellegű kánonjogi gyűjteményekre igaz, hanem kisebb terjedelmű kánoni – akár zsinati – kollektiókra, vagy éppen a penitenciális gyűjteményekre, valamint a pasztorációban, a szentségkiszolgáltatáshoz használt gyakorlati művekre is. A gyűjteményeknek ez a vándorlása nem korlátozódott Itália és a jelenlegi Franciaország területére, hanem kiterjedt – nyilván a kereszténység felvételének időszakától kezdve – a közép-európai régióra is.¹⁹

A legmeghatározóbb egyetemes latin kánongyűjtemények 1140 előtt

A jelen áttekintésnek nem feladata, hogy taxatív és részletesen bemutassa a különböző műfajú kánonjogi gyűjteményeket. Mindössze fel kívánjuk sorolni azokat az egyetemes jelleggel – akár kronologikusan, akár szisztematikusan – összeállított kollektiókat, amelyek egyfelől minden bizonnyal, szövegkritikailag kimutatható módon meghatározó befolyást gyakoroltak – akár lokális szinten is – az európai kánoni jogalkotásra; másfelől középkori exemplárjaikat vagy töredékeiket megtaláljuk a vizsgált közép-európai

of the Medieval Canonical Manuscripts in the Library of Corpus Christi College (Cambridge), I. [megjelenés alatt].

¹⁸ Vö. pl. Szabolcs Anzelm SZUROMI (2016), Essential Information about the Medieval Manuscripts: Paleographical and Codicological Principles for Identification of Origin of the Canonical Manuscripts. *Ephemerides Iuris Canonici Nuova Serie* 56 (2016) 267–284.; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2018), *A középkori kánonjogi kéziratállomány kutatásának a létjogosultsága a XXI. században*. In BOROS István – TAKÁCS László (szerk.), *Litteris vincimur* (I. Scriptorium konferencia; Vác, 2017. május 11–12; Scriptorium, I.) Budapest, Szent István Társulat. 9–16.

¹⁹ Részletesen vö. Szabolcs Anzelm SZUROMI (2021), *Nuovi dati sulla disciplina penitenziale dell'alto medioevo, basati sull'analisi del manoscritto canonico originale in Inghilterra [VII-XI secolo]*, (International Videoconference on Canon Law History XXVII [ICLHRC], Budapest – Roma – München, January 20th 2021).

régióban. Ez a módszer természetesen jelentősen lecsökkenti a vizsgált kollekciók számát.

Ahogy a pre-Gratianus kéziratok elterjedtségének a vizsgálatánál nem tekinthetünk el Lotte Kéry kutatásaitól, ugyanez igaz Linda Fowler-Magerl 2005-ben publikált mértékadó művére, az 1140 előtti joggyűjtemények és változataik kellően alapos megismerése területén.²⁰ Fowler-Magerl következetesen végig vette az összes szóba jöhető gyűjteményt. Felsorolása minden kánoni kollekcióra és kollekció változatra kiterjedt, amely a későbbiekben befolyással volt (vagy lehetett) a középkori latin egyházi jogalkotáásra és jogalkalmazásra, valamint az újabb gyűjtemények összeállítására, különös tekintettel a *Decretum Gratiani*-ra. A több évtizedeken keresztül gyűjtött adatokat és elméleteket aprólékos precizitással illesztette egymáshoz. Az így összeállított – a keletkezési kronológiát következetesen szem előtt tartó – felsorolás nemcsak mértékadó, a különböző szakmai véleményeket megfelelő súllyal bemutató gyűjtemény-leírásokhoz vezetett, hanem egy egyedülálló adatbázis létrehozását is lehetővé tette, a kötet mellékleteként. Az egyes gyűjtemények esetében, így az azok belső sajátosságait tartalmazó átfogó összefoglalásai az adott gyűjtemény keletkezési helyének és idejének a kapcsán felmerülő hipotézisek bemutatása keretébe illesztve olvasható, kritikai megjegyzésekkel, folyamatosan utalva az érvek alapjául szolgáló konkrét szövegtanúkra. Az egyes leírásokat – a jegyzetekben már részletesen hivatkozott szakirodalmon túl – teljes szakmai bibliográfia található. Linda Fowler-Magerl munkája, éppen az általa alkalmazott – és egy teljes élet kutatását összefoglaló – módszernek, valamint a kéziratok emlékek közvetlen és kellő súlyú figyelembe vételének köszönhetően biztos eligazodást és további kiindulási alapot jelent a pre-Gratianus kánonjogi kéziratok összeállításának, fejlődésének és elterjedésének vizsgálatában.

Mindezek alapján hét gyűjtemény-csoport közép-európai jelenlétét és fennmaradt exemplárjait tudjuk vizsgálni a mostani áttekintésben. Ezek a következők: a *Collectio Dionysiana*; a *Collectio Hispana*; a *Collectio Dionysio-Hadriana*; a *Decretales Pseudo-Isidorianae*; a *Decretum Burchardi Wormatiensis*; a *Collectio canonum Anselmi Lucensis*; és végül Chartres-i Szent Ivo kánongyűjteményének szövegcsaládjai.

A *Collectio Dionysiana*-t Dionysius Exiguus (†544) szkíta szerzetes a korabeli legfejlettebb metodológiai elveket alkalmazva állította össze az egyetemesség igényével, az V. század végén, a VI. század elején. Dionysius Exiguus fordítása lehetővé tette a latin kultúrkör számára számos keleti fejelemmel rendelkező mértékadó és hosszú távú beépülését a nyugati fejelem-

²⁰ Linda FOWLER-MAGERL (2005), *Clavis Canonum. Selected Canon Law Collections Before 1140. Access with data processing* (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel, 21.) Hannover, Monumenta Germaniae Historica.

mi hagyományba. A *versio dionysiana*-nak köszönhetően a latinra lefordított kánonok állandó hivatkozási helyként szolgáltak a legtekintélyesebb későbbi nyugati egyházi jogforrások számára.²¹ A második gyűjteménynek, azaz a *Collectio Hispana*-nak (680–690?) kronologikusan több formáját ismerjük. Első verziója Szent Leander (†600), vagy Sevillai Szent Izidor (†636) idejére nyúlik vissza, amely további szövegcsaládokat is eredményezett; a második anyaga egészen 694-ig terjed, és a legszélesebb körben használt változat, melyről a legnagyobb számú kéziratok emléke is tanúskodik. A gyűjtemény két fő részre oszlik, szerkezete tekintetében nem nevezhető tematikusnak, rendszerében a régiókat és a kronologikus felosztást ötvözi. Kiemelkedő forrása a hispániai anyagnak.²² A harmadik gyűjtemény a *Collectio Dionysio-Hadriana*, amely Dionysius Exiguus korábban említett művének bővített változata, és amit I. Hadrianus pápa (772–795) küldött Nagy Károlynak 774-ben.²³ A gyűjtemény két műből épül fel: a *Liber canonum*-ból (ókori zsinati kánonok) és a *Liber decretalium*-ból, amely pápai dekretálisokat tartalmaz, II. Gergely pápa (715–731) levelével záródva. A *Collectio-Dionysio Hadriana* az egyetemes egyházjogra vonatkozó legalapvetőbb zsinati anyagot dolgozta fel latin nyelven, így szövege, illetve a tőle függő gyűjtemények, alapját képezhették minden olyan szisztematikus kánoni gyűjteménynek, amely az egyetemes jogot kívánta normatív módon rögzíteni.²⁴ A Karoling kor egyházpolitikájának köszönhetően azonban erőteljesen gyengült az Egyház önállósága Nyugaton, amely már előrevetítette a világi hatalommal való konfrontáció lehetőségét.²⁵ A feszültségek főképp a püspökök személyének függetlenségében, az egyházi jogalkotás önállóságában, illetve az egyházi bíróságok illetékességi területein jelentkeztek. Azonban hasonló konfliktusok mutatkoztak az egyházon belüli egyes hierarchikus szintek között is (vö. metropolita – püspök). A helyzet orvoslására jelentek meg azok az interpolált vagy hamis attribúcióval rendelkező szövegek, amelyek a jogforrások tartalmi módosításával, vagy egyszerű hamisítással igyekeztek érvényt szerezni az Egyház saját álláspontjának. Ennek az időszaknak kiemelkedő és legnagyobb hatást gyakorló joggyűjte-

²¹ Részletesen vö. FOWLER-MAGERL 2005:29–32.; Péter ERDŐ (2008), *Storia delle fonti del diritto canonico* (Istituto di Diritto Canonico (Istituto di Diritto Canonico San Pio X, Manuali, 2.) Venezia, Marcianum Press. 50–51.; SZUROMI 2014:25.

²² FOWLER-MAGERL 2005:39–42.

²³ Jean IMBERT (1994), *Les temps Carolingiens (741-891). L'Église: Les Institutions*. Paris, Cerf. (Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident, V/1.) 29.

²⁴ FOWLER-MAGERL 2005:44–45.; ERDŐ 2008:76–77.; Peter LANDAU (1996), Gratian und Dionysius Exiguus ein Beitrag zur kanonischen Interpolationenkritik, *Studia Gratiana* 27 (1996). 271–284.

²⁵ Vö. Steven VANDERPUTTEN (2001), Faith and Politics in Early Medieval Society: Charlemagne and the frustrating failure of an ecclesiological project, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 96 (2001). 311–332.

ménye – felsorolásunkban a negyedik – a *Decretales Pseudo-Isidorianae*, amely 847 és 852 között került összeállításra, valószínűleg a reimsi²⁶ – más vélemény szerint a soissons-i²⁷ – egyháztartomány területén. A Karoling világ felbomlását követően az 1008 és 1022 között keletkezett *Decretum Burchardi Wormatiensis* kánongyűjtemény – felsorolásunkban kronologikusan az ötödik legjelentősebb egyetemes kollekciónak – megkülönböztetett szerepet játszott, elsődlegesen a németalföldi egyházfegyelem alakításában. A mű húsz könyvre és 1785 fejezetre oszlik. Jól ismert, hogy a penitenciális fegyelmet tartalmazó XIX. könyvet önállóan is másolták,²⁸ ami elősegítette annak széles körben történő elterjedését. Burchard, worms-i püspöknek köszönhetően az addigi egyetemes és a latin egyházban leginkább közkézen forgó gyűjtemények tartalmához képest jelentős újdonságot jelentett a feldolgozott nagyszámú patrisztikus anyagon túl, a németalföldi regionális zsinati fegyelem széleskörű felhasználása. Mindezekon túl, az összeállító több vezeklési könyvet idéz (vö. *libri penitentiales*)²⁹, de a híres inzularis kánongyűjteményből, azaz a 700 körül keletkezett *Collectio Hibernensis*-ből is számos kánont vett át.³⁰ A hatodik gyűjtemény az a *Collectio canonum Anselmi Lucensis* amelynek eredeti kánonállományát Luccai Szent Anzelm minden bizonnyal 1081 és 1083 között állított össze, és Alfons M. Stickler véleménye szerint a „legjobb gregoriánus műnek” tekinthető. A tizenhárom könyvből álló mű pápai dekrétumokat, zsinati kánonokat és patrisztikus anyagot, valamint néhány római jogi szöveget tartalmaz. A munkának négy fő recenzióját különböztetjük meg: ‘A’, ‘B’, ‘C’ és ‘Bb’ formát. A gyűjte-

²⁶ FOWLER-MAGERL 2005; ERDŐ 2008:81–82.

²⁷ Karl-Georg SCHON (2006), *Unbekannte Texte aus der Werkstatt Pseudoisidors. Die Collectio Danieliana*. Monumenta Germaniae Historica. Hannover. (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte, 38.); Karl-Georg SCHON (2010), Zur Frühgeschichte der Falschen Dekretalen Pseudoisidors. In Peter ERDŐ – Szabolcs Anzelm SZUROMI (ed.), *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law. Esztergom, 3 August – 8 August 2008*. Città del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana. (Monumenta Iuris Canonici, C/14). 139–148.

²⁸ Vö. pl. Ludger KÖRNTGEN (2006), Canon law and the practice of penance: Burchard of Worms’s penance, in *Early Medieval Europe* 14 (2006) 103–117.

²⁹ *Excarpus Bedae-Egberti, Excarpus Cummeani, Paenitentiale Bedae, Paenitentiale Egberti, Paenitentiale Hubertense, Paenitentiale Martenianum, Paenitentiale Remense, Paenitentiale Theodori*.

³⁰ Hartmut HOFFMANN – Rudolf POKORNY (1991), *Das Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Textstufen – Frühe Verbreitung – Vorlagen*. Monumenta Germaniae Historica, München. (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel, 12.); Johanna B. WILL (1992), *Die Rechtsverhältnisse zwischen Bischof und Klerus im Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Eine kanonistische Untersuchung*. Würzburg, Brill. (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft, 12.); Greta AUSTIN (2009), *Shaping church law around the year 1000. The Decretum of Worms*. Farnham-Burlington, Aldershot. (Church, Faith and Culture in the Medieval West.); Szabolcs Anzelm SZUROMI (2014), Peculiarities of the Decretum Burchardi Wormatiensis especially regarding the discipline about bishops and their duties, *Revista Española de Derecho Canónico* 71 (2014). 469–482.

mény fő formai forrásai a *Collectio Dionysio-Hadriana*, a *Collectio Hispana*, a *Decretales Pseudo-Isidorianae*, a *Decretum Burchardi Wormatiensis*, és a *LXXIV titulorum digesta*. A gyűjtemény a *Decretum Gratiani* egyik legfontosabb forrásának tekinthető.³¹ A legutolsó, azaz a hetedik gyűjteményegyüttes, szintén meghatározó hatást fejtett ki Gratianus mester munkájára. A kánonjogi forrástörténet hagyományosan három önálló művet tulajdonít Chartres-i Szent Ivónak (†1115), amelyek röviddel egymás után – vagy párhuzamosan – 1093 és 1095 között keletkeztek (*Decretum*, *Panormia*, *Tripartita*). Az elmúlt bő egy évtizedben letisztázódott a három, egymással kölcsönhatásban lévő mű korábbi – XIX. század végi – tudományos álláspontot felülvizsgáló elemzése, értékelése és osztályozása.³²

Az egyes fennmaradt kéziratok közép-európai eloszlása
(Ausztria, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország)

Az ismertetett *pre-Gratianus* kánonjogi gyűjteményekre és kódexkultúrára vonatkozó általános elveket szem előtt tartva, fel tudjuk sorolni az 1140 előtt keletkezett egyetemes kánongyűjtemények eddig ismert, jelenleg Közép-Európában őrzött, teljes, töredékes, vagy kivonatot tartalmazó szöveganyagait. Mindehhez természetesen szükséges kritikai vizsgálatnak alávetni nemcsak a Lotte Kéry 1999-es összesített munkájában szereplő kéziratlistá-

³¹ Kathleen G. CUSHING (1998), *Papacy and Law in the Gregorian Revolution. The Canonical Work of Anselm of Lucca*. Oxford, Oxford University Press.; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2000), *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az 'Anselmi Collectio Canonum'-ban*. Budapest, Szent István Társulat. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, IV/1.); Szabolcs Anzelm SZUROMI (2006), *Anselm of Lucca as a Canonist*. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag. (A textual-critical overview on the 'Collectio Canonum Anselmi Lucensis'.) [Adnotationes in Ius Canonicum.]; Szabolcs Anzelm SZUROMI (2012), *Anselmo de Lucca*. In Javier OTADUY – Antonio VIANA – Joaquín SEDANO (dir.), *Diccionario General de Derecho Canónico*, I. Pamplona, Thomson Reuters – Aranzadi. 353–355; SZUROMI 2014:69–77.

³² Szabolcs Anzelm SZUROMI (2010), *From a reading book to a structuralized canonical collection – The Textual Development of the Ivonian Work* – (Aus Recht und Religion, 14.). Berlin, Frank und Timme.; Christof ROLKER (2010), *Canon Law and letters of Ivo of Chartres*, Cambridge, Cambridge University Press.; SZUROMI 2014:83–86; SZUROMI Szabolcs Anzelm (2020), Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve: Megfontolások a legújabb kutatási eredmények tükrében. In HENDE Fanni – KISDI Klára – KORONDI Ágnes (szerk.): „Mestereknek gyengyének”: Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Budapest, Szent István Társulat. 512–532. Martin Brett irányításával tevékenykedő kutatók (Greta Austin, Bruce Brasington, Linda Fowler-Magerl, Jörg Müller, Przemysław Nowak, Christof Rolker, Karl-Georg Schon, Robert Sommerville, Jose Miguel Viejo-Ximénez, Andres Winroth) jelentős munkát végeztek Ivo gyűjteménye szövegcsaládjainak kritikai apparátussal ellátott kiadása terén, amely on-line formában elérhető: <http://ivo-of-chartres.github.io/>. Az ehhez fűzött bevezető jegyzetek figyelemreméltó magyarázatokat tartalmaznak Chartres-i Ivo kánoni munkájának szövegfejlődéséről.

kat, hanem az egyes könyvtári gyűjteményekhez készült írott vagy nyomtatott katalógusokban, valamint inventárokban leírt kéziratállományt, összehasonlítva a konkrét exemplárokkal.³³ Mindehhez figyelembe vesszük nemcsak a legújabb leíró kódexkatalógusokban rögzített eredményeket³⁴, hanem az egyes – fentebb röviden bemutatott – egyetemes joggyűjteményeken végzett szövegkritikai kutatásokat³⁵ és az azok kapcsán felmerült legújabb kérdéseket is (különösen a Przemysław Nowak által Chartres-i Szent Ivo lengyelországi szövegatanúival összefüggésben tett megfigyeléseire³⁶). A vizsgált anyagot kibővítettük a Martin Brett (Robinson College, Cambridge, UK) által irányított Chartres-i Szent Ivo kánongyűjteményének szö-

³³ Szabolcs Anzelm SZUROMI (2021), *I manoscritti di diritto canonico nella collezione unica della Biblioteca Jagellonica di Cracovia e la cultura canonica dell'Europa centrale nel Medioevo* [Videoconference on Canon Law History LXX (ICLHRC)] (Los Angeles, CA – Roma: December 20th 2021); Szabolcs Anzelm SZUROMI (PPCU) (2021), *Ein Überblick über die mittelalterlichen (14.-15. Jahrhundert) klösterlichen (Zisterzienser, Prämonstratenser, Augustiner, Franziskaner und Benediktiner) Büchersammlungen in der Nationalbibliothek von Prag* [Videoconference on Canon Law History LXIX (ICLHRC)] (Los Angeles, CA – München: December 17th 2021).

³⁴ Vö. Franz UNTERKIRCHER – Heidelinde HORNINGER (Hrsg.) (1981), *Katalog Der Datierten Handschriften in Österreich – Die Datierten Handschriften in Wien Ausserhalb Der Österreichischen Nationalbibliothek Bis Zum Jahre 1600*, I. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.; Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA (1994), *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Köln–Weimar–Vienna, Böhlau.; Michal DRAGOUN – Jindřich MAREK (2012), *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Sbírky Adolfa Patery a Čenka Zibrta*. Praha, Scriptorium.; Jindřich MAREK – Michal DRAGOUN (2016), *Soupis středověkých latinských rukopisů Národní knihovny ČR. Doplnky ke katalogu Josefa Truhláře (Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum medii aevi qui in Bibliotheca Nationali olim Universitatis Pragensis asservantur. Additamenta ad catalogum Josephi Truhlář)*, Praha.; Bożena CHMIELOWSKA – Maria KOWALCZYK – Zofia WŁODEK – Jerzy ZATHEY – Marian ZWIERCAN et al. (eds.) (1980–2000), *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, I–VII, Wrocław.; Stanisław KĄDZIELSKI – Jan GROMADZKI – Wojciech MROZOWICZ (1998), *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055-6124 comprehendens*, Wrocław.; Stanisław KĄDZIELSKI – Jan PRZYTUŁSKI (2004), *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125-6181 comprehendens* (composuerunt, quibus auxilium tulerunt Wojciech MROZOWICZ et Hanna STRZELECKA-ASCHER; Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis), Wratislaviae.; Edit MADAS (ed.) (2006), *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, V.) Budapest, Akadémiai Kiadó. 90.

³⁵ Itt köszönöm meg Sarbak Gábor és Korondi Ágnes segítségét a legújabb cseh és lengyel kódexkatalógusok tekintetében.

³⁶ Przemysław NOWAK (2008), *The manuscripts of the Collectio Tripartita in Poland, in Bishops, texts and the use of canon law*. 91–109; Przemysław NOWAK, *Das Papsttum und Ostmitteleuropa (Böhmen-Mähren, Polen, Ungarn) vom ausgehenden 10. bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*. In Jochen JOHRENDT – Harald MÜLLER (Hrsg.) (2012), *Rom und die Regionen. Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter*. Berlin-New York (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, NF 19; Studien zu Papstgeschichte und Papsturkunden, 4.) 331–369.

vegcsaládjait kutató szakértők eredményeivel³⁷, melynek köszönhetően több közép-európai őrzési helyű *pre-Gratianus* töredék került azonosításra a legutóbbi években.³⁸

Mindezeket a szempontokat összegezve, a következő szisztematikus kéziratlista állítható össze, kánongyűjteményre és országra lebontva (vö. Ausztria, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország):

1. *Collectio Dionysiana* (egy kivonatos kézirat)

[Excerpta] Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka, 1 [IX. századból; proveniencia: Tours)

2. *Collectio Dionysio-Hadriana* (két teljes kézirat)

Praha, Narodni Muzeum, XII.C.12 [XI/XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 361 [XII. század]

3. *Decretales Pseudo-Isidorianae* (hét teljes kézirat és egy töredék)

Melk, Stiftsbibliothek, 410 (I 22, 506) [XV. század]

Praha, Knihovna Metropolitni Kapituli, K.XXX./1 (1224) [XV. század]

Praha, Narodni Muzeum, XII.D.2 [XIV. század; proveniencia: Prága]

Praha, Narodni Knihovna Ceske Republiky, IV B.12 [XV. század]

Praha, Narodni Knihovna Ceske Republiky, VI. D.9 [XV. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2133 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2161 [XI. század; proveniencia: Salzburg]

(töredék): Központi Szeminárium, Budapest, S. Fr. 1. m. B. 11 [XI. század]

(két kivonat): Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. 203 [XV. század]

Salzburg, Bibliothek der Erzabtei St. Peter, a.IX.32 [X/XI. század]

4. *Decretum Burchardi Wormatiensis* (három teljes kézirat és egy töredék)

Olmütz, Kapituli knihovna (Statni Vedecke knihovna, Universitni knihovna), 202

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 354

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2044

³⁷ Itt köszönöm meg Martin Brett (Robinson College, Cambridge, UK) készséges segítségét.

³⁸ Chartres-i Szent Ivo kánongyűjteményének kéziratához és összehasonlító bemutatásukhoz részletesen vö. Martin Brett bevezető tanulmányát a *Tripartita*, a *Decretum* és a *Panormia* szövegcsaládokhoz: <http://ivo-of-chartres.github.io> (konzultáció: 2022. február 14.).

(töredék): Sopron, Fr. n. 68 [XI/XII. század; proveniencia: Strasbourg]

5. *Chartres-i Szent Ivo szövegcsaládjai*

a) *Tripartita* (hat teljes kézirat és két töredék)

Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 162 [XII. század]

Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne i Biblioteka Kapitulna, Cod. 25 [XII. század]

Kraków, Archiwum Kapitulny Metropolitalnej Krakowskiej, Ms. 84 [XII. század]

Lambach, Bibliothek des Benediktinerstifts, Cod. 107 [XII. század]

Olmütz, Kapitulni Knihovna (Stated vedecke knihovna, Universitniknihovna) Cod. 205 [XII. század első fele]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 982 (theol. 335) [XII. század]

(töredékek): Admont, Stiftsbibliothek, Fr. 43 és Fr. 48.

b) *Decretum* (egy töredék)

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2196

c) *Panormia* (kilenc teljes kézirat és tizenegy töredék)

Admont, Stiftsbibliothek, 257 [XII. század]

Admont, Stiftsbibliothek, 541

Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, 638/1

Salzburg, Bibliothek der Erzabtei St. Peter, a. VIII. 15 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 986

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2192 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2200

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2212 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 5130

(töredékek): Graz, Universitätsbibliothek, Fr. 887

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Fr. 613 [XII. század]

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Fr. 614 [XII. század]

Linz, Bundes. Studienb. Fr. 12 (317)

Płock (Massovia), Biblioteks Wyzszego Seminarium Duchownego, Ms 1 (Prologus)

Salzburg, Bibliothek der Erzabtei St. Peter, Fr. a VIII. 15

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 986 [XII/XIII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2192 [XII/XIII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2200 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 2212 [XII. század]

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. lat. 5130 [XIV/XV. század]

Összegzés

A felsorolt egyetemes joggyűjtemények szöveggyűjteményeinek a közép-európai elhelyezkedése alapján – a kéziratok vándorlásának, az egyetemes jellegű gyűjtemények szerepének és az egyetemi oktatás jelentőségének a fentiekben kifejtett sajátosságaira tekintettel – több, megfontolandó megállapítás is tehető.

Mindenekelőtt jól látszik, hogy bár vissza tudunk következtetni a térítések idejében használt kánoni gyűjtemények tartalmára, esetleg magára a valószínűsíthető egyetemes joggyűjteményre, a Közép-Európában jelenleg őrzött kéziratok között általában nem találjuk meg ezeknek a kollektívoknak a kortárs exemplárjait. A második jelentős megfigyelés az egyetemes megszervezése előtti időszakokra datálható kéziratok számára vonatkozik, amelyről kijelenthető, hogy Bécs kivételével nagyon alacsony. Sőt, amennyiben mégis jelen vannak valamely jelenlegi könyvtárban (vö. Prága, Krakkó), akkor sem közép-európai provenienciájú exemplárról beszélhetünk. Az is egyértelmű a megvizsgált anyag alapján, hogy a középkori kánonjogi kéziratok alapvetően az egyetemes megszervezése utáni időszakból származnak. Így leszögezhető, hogy a jelenleg Közép-Európában őrzött *pre-Gratianus* gyűjteményt tartalmazó kéziratok tényleges befolyása a kánoni jogalkotásra és jogalkalmazásra a XIV. században nem mutatható ki. Ez természetes következménye az akkorra – különösen az egyetemi oktatásnak köszönhetően – egységesen használt *Decretum Gratiani*-nak (1140 körül), *Liber Extra*-nak (1234), *Liber Sextus*-nak (1298) és a *Clementinae*-nek (1317). Jól érzékelhető tehát az egyetemes európai kánonjogi kultúra egységesülése a *Decretum Gratiani*, majd az azt követő – pápa által kihirdetett – dekretális gyűjtemények rövid idő alatt történő elterjedése a XII–XIV. században.